

А. В. Ставицька

КИЇВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ЯК НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА КОРПОРАЦІЯ

У статті розкривається становлення та розвиток Київського археологічного інституту як навчально-наукової корпорації.

Ключові слова: Київський археологічний інститут, навчально-наукова корпорація, археологічна освіта, Український археологічний інститут.

Питання, пов'язане з розглядом стану археологічної освіти в Україні, починаючи від початку становлення археологічних інститутів і закінчуючи їх реорганізацією у 1924 р., до останнього часу залишалося не висвітленим у достатньому і повному обсязі. Назріла потреба створення історії української археологічної науки вимагає розробки низки питань, зокрема й вивчення становлення і розвитку археологічної освіти в Україні. Частково вивченням даного питання займалися І.Б. Матяш, А.О. Гомоляко, О.В. Юркова [Гомоляко, 2011; Матяш, 2000; Юркова, 2009]. Метою даної статті є дослідження історії створення та розвитку Київського археологічного інституту (далі — КАІ) як навчально-наукової корпорації.

У Російській імперії перший заклад під назвою «археологічний інститут» було створено у 1877 р. у Санкт-Петербурзі на приватні кошти за ініціативи М. Калачова. Існував Санкт-Петербурзький Імператорський Археологічний інститут (згодом — Петроградський археологічний інститут) до 1922—1923 навч. р. не лише як навчальний заклад, а й як наукова установа; готував архівістів і археологів. 30 років потому у Москві постав Московський Імператорський археологічний інститут. Відповідно до його Статуту, затвердженого 31 січня 1907 р. імператором Миколою II, цей вищий навчальний заклад

також засновувався коштом приватних осіб та мав за мету не лише підготовку спеціалістів з архівної, музейної та бібліотечної справи, а й наукове опрацювання питань археології, археографії, російської історії [Матяш, 2000, С. 220].

В Україні задум створення археологічного інституту виник ще в кінці XIX — напочатку XX ст. і пов'язаний з XI (Київ, 1899) та XII (Харків, 1902) археологічними з'їздами. Перші спроби організації археологічного інституту в Києві при Імператорському університеті св. Володимира, здійснені в 1904 р. В.М. Перетцом не мали успіху [Матяш, 2000, с. 139—140].

Діяльність щодо створення КАІ активізувалася в грудні 1909 р. У першому півріччі 1910 р. ініціативна група у складі М.П. Василенка, В.Ю. Данилевича, М.В. Довнар-Запольського, В.С. Іконнікова, В.О. Кордта, О.М. Лук'яненка, Г.Г. Павлуцького, В.С. Перетца, В.О. Розова, А.І. Сонні виробила основні принципи діяльності інституту, проект статуту і програми, узгодила список засновників, ескізи нагрудних знаків. Засновники КАІ взяли за основу статуту Петербурзького (1877) і Московського (1907) археологічних інститутів, прагнучи при цьому втілити своє бачення нової для України науково-навчальної інституції й врахувати місцеву специфіку. КАІ мав створюватися для розробки питань археології, археографії, російської історії, спеціальних історичних дисциплін, бібліотекознавства та підготовки спеціалістів для посад у архівах, музеях і бібліотеках, урядових, суспільних, приватних. Знайомство з українською історією, культурою, мовою навчальним планом не передбачалося [Матяш, 2000, с. 143—150].

У вересні 1910 р. попечителю Київського навчального округу П.О. Зилову надійшли установчі документи з відповідним «прошенням». Під час

розгляду проекту Науковий комітет МНО висловив низку принципових зауважень. У довідці щодо справи КАІ вказувалося на деякі неточності та неузгодженості установчих документів (у питаннях про вільних слухачів, права членів і слухачів, викладання курсу історії). Наголошувалося також на майже повній тотожності положення зі статутом Московського археологічного інституту. Чи не найсуттєвішим видавалося питання про матеріальне забезпечення інституту. Відтак Науковий комітет визнав проект «неподлежащим утверждению». Проте будь-яких змін чи доповнень до положення засновники не внесли. Відкриття інституту затримувалося на невизначений термін. Натомість майже всі ініціатори створення КАІ: В.С. Іконников, В.З. Завитневич, В.Ю. Данилевич, М.В. Довнар-Запольський, Г.Г. Павлуцький, М.І. Петров та ін. увійшли до заснованого у березні 1910 р. Київського товариства охорони пам'яток старовини.

Новий етап розвитку подій навколо КАІ ініціювали не його фундатори. На початку грудня 1914 р. ректор Університету св. Володимира М. М. Цитович отримав від МНО листа з нагадуванням: «со времени возбуждения ходатайства прошло 3 года и за этот срок никаких запросов о судьбе его не поступало <...> департамент Министерства Народного Просвещения желает выяснить предварительно дальнейшее направление настоящего дела, не оставили ли учредители по тем или иным причинам самую мысль об основании института» [ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 532—534, арк. 1—1 зв.]. У січні 1915 р., в останній рік свого перебування на цій посаді, М.М. Цитович передав питання про відкриття КАІ на висновок історико-філологічного факультету, особисто контролюючи його вирішення. Результат був несподіваним. Відповідь декана факультету М.М. Бубнова засвідчила небажання повертатися до цієї справи: «Историко-филологический факультет не нашел возможным рассматривать <...> дело об учреждении археологического Института в Киеве, так как, хотя в числе инициаторов его и находятся члены факультета, но не сам факультет, как учреждение. По сему делу сие надлежит выдать той комиссии, которая была уполномочена хлопотать о сем, то есть проф. В.С. Иконникову, М.В. Довнар-Запольскому, Г.Г. Павлуцкому, приват-доценту В.Е. Данилевичу» [ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 532—534, арк. 5—5 зв.]. У зв'язку з воєнними подіями університет був евакуйований до Саратова. Клопотання про відкриття інституту поновилися 1916 р. після його повернення до Києва. Цього разу ініціативу взяв на себе зібраний проф. М.В. Довнар-Запольським гурток істориків та археологів — переважно викладачів Університету св. Володимира і Київської духовної академії. Підготовлені установчі документи планувалося передати до МНО в лютому 1917 р., але бурхливі політичні події знову за-

тримали справу. У квітні 1917 р. складену проф. В.З. Завитневичем «Записку об Археологическом Институте в Киеве», у якій формувалися мета й завдання інституту, обґрунтовувалася необхідність його створення, подали до МНО. Позитивному вирішенню питання сприяла розпочата весною 1917 р. розробка проекту реформування вищої освіти в Росії, яким передбачалося заснувати вищі навчальні заклади для підготовки архівістів, бібліотекарів, мистецтвознавців, музеєзнавців у Москві, Одесі, Ташкенті, Іркутську. На разі вже 30 серпня Тимчасовий уряд дозволив фундацію у Києві Археологічного інституту згідно з законом від 1 липня 1914 р. про «приватні навчальні заклади, класи і курси відомства Народної Освіти», але статут не затвердив. 27 жовтня 1917 р. на першому організаційному засіданні члени-засновники КАІ закритим балотуванням одноголосно обрали директором інституту професора Університету св. Володимира, вихованця В.Б. Антоновича, історика, етнографа, джерелознавця, археографа — М.В. Довнар-Запольського, ученим секретарем — приват-доцента Н.Д. Полонську, скарбником — Л.П. Добровольського. Саме вони взяли на себе левову частку клопотів щодо забезпечення діяльності інституту, добору кадрів, рецензування навчальних програм тощо [ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 180, арк. 1—2].

З осені 1918 р. КАІ розпочав повноцінну діяльність. Причиною нової затримки відкриття інституту став перегляд статуту і навчального плану КАІ спеціальною підкомісією на чолі з академіком Д.І. Багалієм у складі Комісії по вищим навчальним закладам і установам МНО Української держави (голова В.І. Вернадський). 3-го листопада 1918 р. відбулося урочисте відкриття інституту. Восени 1918 р. під час підготовки відкриття КАІ, організаційним гуртком УНТ в Києві обговорювалися засади створення Українського археологічного інституту. Ініціювали зібрання гуртка О.С. Грушевський, В.Ю. Данилевич, В.Л. Модзалевський. Водночас пропозицію щодо реорганізації КАІ в Український археологічний інститут подав у квітні 1918 р. до МНО УНР дійсний член Петербурзького археологічного інституту М.М. Ваврисевич. Увага більшості засновників КАІ до загальнолюдських цінностей, толерантність до української і російської культур, викладання багатьох предметів російською мовою спричинили до того, що вуз «не користувався симпатіями ні українського уряду, ні більшовицького, яким ледве не був закритий у червні 1919 р.», бо сприймався як «російський інститут, який вивчає місцеву культуру на тлі загальноросійської культури» [ЦДАВО, ф. 3806, оп. 1].

Київський археологічний інститут став першим осередком археологічної освіти в Україні. Основними завданнями даного закладу було вивчення місцевого краю і підготовка учених археологів, архівознавців і бібліотекознавців.

«Здесь, в Киеве не только имеются научно-ценные археологические коллекции, собранные такими учреждениями, как городской музей, Университет Святого Владимира, Духовная Академия, с их богатыми музейными древностями, здесь буквально от каждого клочка земли веет глубокой стариной» [ЦДІАК України, ф. 711, оп. 3]. Спочатку Київський археологічний інститут складався з 2 відділень: археологічного (з історією мистецтв) і археографічного.

На археологічному відділенні читалися: первісна і побутова археологія, старожитності Подніпров'я, доісторична антропологія, історична географія, історична етнографія, геологія з палеонтологією, історія археологічних відкриттів, історія економічного побуту Росії та України, історія побуту Росії та України, давнє християнське мистецтво, мистецтво Сирії та Візантії, античне мистецтво з мистецтвом північного узбережжя Чорного моря, історія українського мистецтва, народне мистецтво і етнографія України, історія російського та українського іконопису, історія орнаменту, нумізMATика, музеологія.

На археографічному відділенні читалися: юридичні старожитності руські і литовсько-русські, історична географія, державний лад Польщі XIV—XVIII ст., історія економічного побуту Росії, руська — російська палеографія, українська палеографія, латинсько-польська палеографія, читання пам'ятників давньоруських, московських і литовсько-русських, читання польських і латинських пам'ятників, які стосуються України і Литви, нумізMATика, українська генеалогія, геральдика російська і західно-русська, дипломатика російська і польська, сфрагістика, метрологія українська і російська, історія орнаменту, бібліотекознавство, архівознавство загальне й українське, музеологія [ЦДІАК України, ф. 711, оп. 3].

Курс навчання тривав 3 роки, причому третій рік присвячувався практичним заняттям з одного предмету, який викладався в Інституті, написанню дисертації, захисту її перед Радою Інституту. Після успішного захисту дисертації дійсні слухачі отримували звання вченого археолога чи архівіста й ставали дійсними членами КАІ. Особам, котрі не захистили дисертацію, вручалось посвідчення про закінчення інституту й надавалось звання члена-співробітника. Згідно зі статутом КАІ Інститут як «учена корпорація» складався із почесних (котрі мали особливі заслуги перед Інститутом і наукою), дійсних (професорів і викладачів Інституту) членів, членів-співробітників [ЦДАВО, ф. 3806, оп. 1].

До дійсних слухачів Інституту приймали осіб як чоловічої, так і жіночої статі з вищою освітою, а до вільних слухачів — з середньою. Оскільки Інститут створювався на приватні кошти, то плата за відвідування лекцій скла-

дала 300 руб. у рік, вносилася раз у півріччя (у деяких випадках, за згодою Ради Інституту — 200 руб.).

Управляли Інститутом ректор і два проректори (один з навчально-наукової, другий — з господарської частини, які обирались на загальному зібранні з числа професорів Інституту на 3 роки з правом переобрання).

Навчально-науковий персонал складали професори, приват-доценти, доценти, лектори, слухачі. Професор — особа, яка має науковий ступінь і педагогічний стаж у вищій школі не менше п'яти років. Приват-доцент — особа, яка має науковий ступінь чи наукові праці без педагогічного стажу. Доцент — особа, яка має науковий ступінь і стаж у вищій школі не менше п'яти років. Лекторами були особи, які відомі своїми спеціальними знаннями [ЦДІАК України, ф. 707, оп. 294].

Цікавими були і нагрудні знаки Київського археологічного інституту. Знаки закладу, які носили на правій стороні грудей, були трьох видів: 1) для тих, хто закінчив курс Інституту і членів-співробітників; 2) для почесних членів; 3) для дійсних членів. Знак складався зі щита давньоруської форми, заокругленого зверху і загостреного донизу з узорним візантійським кантом. На щиті було рельєфне зображення великого князя Ярослава Мудрого, зі згортком в одній руці і з мечем у другій. Князь був одягнений у свиту і мантію, на голові — корона-шапка. На ногах — візантійське взуття. Біля фігури Ярослава Мудрого знаходився напис: «Великий князь Ярослав Мудрий», а внизу літери — К.А.І. Знак для тих, хто закінчив Інститут і членів-співробітників був срібного кольору, з рельєфною фігурою, орнаментом і написом білими літерами. Знак для почесних членів був схожим, тільки фігура емальована. Між одним кольором емалі і іншим — золотий кантик. Знак для дійсних членів такий самий, але без емалі. Напис — «Великий князь Ярослав Мудрий» і літери К.А.І. — рельєфні білі [ЦДІАК України, ф. 707, оп. 294].

Ініційований Радою КАІ у квітні 1919 р. перехід інституту у відання ВУКОПИС замість отримання обіцяної матеріальної підтримки став кроком до його закриття. На засіданні Науково-навчальної ради КАІ 23 серпня 1919 р. відбулося обговорення проблем, пов'язаних з виробленням комісією ВУКОПИС проєктом інституту, котрий серед інших змін передбачав зміну назви КАІ на Український археологічний інститут. Національний характер вузу підкреслювало слово «український», з включенням якого до назви інституту не погоджувалися фундатори КАІ. Після бурхливих дебатів переважною більшістю голосів за навчальним закладом залишили назву Київський археологічний інститут. Водночас розрахунки на матеріальну підтримку

вузу як від держави, так і з боку фізичних осіб, не виправдовувалися. Не мали успіху спроби отримати субсидію. Попри всі «найкатегоричніші» протести викладачів і студентів «проти нічем необ'яснимого попрання их прав», згідно з розпорядженням завідувача Управління вищих шкіл м. Києва Г. Хименка від 9 липня 1920 р., діяльність КАІ було припинено з оголошенням у газеті «Вісті Київського губернського революційного комітету». Викладачів і слухачів звільнили, а майно й приміщення передали до УАН, якій підпорядковувався відтоді інститут. На прийняття «всього майна й помешкання інституту» академії надавався семиденний термін. Категорично «під загрозою суду ревтрибуналу заборонялося без дозволу Управління вивозити речі інституту, хоча б вони належали як власність викладачам». Формування нового Українського архівно-археологічного інституту доручалося Академії наук. Створена згідно з рішенням Спільного зібрання Академії наук від 12 липня 1920 р. спеціальна комісія на чолі з проф. В.Ю. Данилевичем мала виробити план реформи КАІ. Не сприймала позитивно спроб змінити напрям діяльності інституту і Рада КАІ. Відновивши свою працю після реорганізації програми і зміни особистого складу, КАІ поряд із Інститутом охорони здоров'я, Інститутом народного господарства, Вищим інститутом народної освіти імені М.П. Драгоманова, Робітничо-селянським університетом, Прискореними педагогічними курсами, Київським народним університетом-політехнікумом, Інститутом зовнішніх зносин, Соціально-економічним інститутом став одним із 9 вищих навчальних закладів Києва того часу. Перші кроки реформи полягали у створенні української, російської, єврейської (розпалася посеред року) секцій з відділеннями: історико-археологічним, історії мистецтв, архівно-бібліотечним, етнографічним [Матяш, 2000, с. 160—167].

Реформа вищої освіти 1922 р., створення інститутів народної освіти та науково-дослідних кафедр — «державних науково-дослідних установ у відповідних галузях наукового дослідження» — з обмеженим штатом аспірантів вкотре поставили під загрозу існування КАІ як самостійного навчального закладу. 15 листопада 1922 р. постановою Колегії Головопрофосвіти КАІ надався статус Київських археологічних курсів при Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства (без асигнувань на утримання), у якому він проіснував майже впродовж року, зберігаючи в повсякденному спілкуванні звичну назву. Обов'язки ректора КАІ (одночасно декана мистецтвознавчого відділення) виконував Ф.І. Шміт, декана археологічного відділення — Н.Д. Полонська, етнографічного — А.М. Лобода. Функції Бюро і факультетської комісії взяла на себе

Науково-дослідна кафедра, залучаючи до розгляду інститутських справ вченого секретаря Н.Д. Полонську та її заступника — В.М. Базилевича. Та 18 серпня 1924 р. Київська губнаросвіта КАІ «тимчасово зачинила» до отримання розпорядження від Головопрофосвіти про реорганізацію.

Останню спробу зберегти для науки і суспільства Археологічний інститут здійснив у жовтні 1924 р. В.М. Базилевич. Як помічник управителя наукової канцелярії і діловод Спільного зібрання ВУАН, він організував підтримку клопотання Виконавчого студентського бюро КАІ про «реорганізацію інституту в самостійну Вищу школу» Етнографічною комісією, Комісією краєзнавства, Археологічним комітетом ВУАН. У проєкті, поданому до Наукового комітету при НКО УСРР, йшлося про продовження діяльності КАІ як самостійного вищого навчального закладу, «єдиного на всій Україні ВУЗа» з музейним (з етнографічним і археологічним відділами) та археологічно-архівним факультетами, що «спромігся» б випускати «корисних практично-наукових освічених спеціалістів — музейників, архівістів, керівників екскурсійми». Та хоч ВУАН визнала існування КАІ «актуальним і доцільним», а на 1924—1925 бюджетний рік було складено кошторис, проєкт не знайшов втілення. Київський археологічний інститут припинив своє існування.

Таким чином, у діяльності КАІ можна виділити такі етапи: 1) 1899—1910 рр. — «протоперіод» (від обговорення ідеї створення до невдалої спроби її реалізації); 2) 1916—1918 рр. — підготовчий етап розробки засад створення КАІ; 3) 1918—1920 рр. — формування професорсько-викладацького складу, утвердження як науково-навчального закладу; 4) 1920—1922 рр. — численні спроби реформування і передпорядкування КАІ; 5) 1922—1924 рр. — надання КАІ статусу Київських археологічних курсів при науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства, спроба реанімації інституту та остаточне припинення фінансування.

Гомоляко А. Роль В.Ю. Данилевича у створенні та діяльності Археологічного інституту в Києві / А. Гомоляко // Література та культура Полісся. — 2011. — Вип. 65.

Інститут Рукопису Національної бібліотеки імені Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. XXIX. — Спр. 180, 4 арк.

ІР НБУВ. — Ф. XXIX. — Спр. 532—534, 6 арк.

Матяш І.Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920—1930-х років / І.Б. Матяш. — К., 2000. — 591 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3806, оп. 1, спр. 43, арк. 18, 49.

Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДІАК України), ф. 711, оп. 3, спр. 4010, арк. 1—1 зв.

ЦДІАК України, ф. 707, оп. 294, спр. 95, арк. 2—6, 14.

Юркова О. Митрофан Довнар-Запольський та Донський археологічний інститут: точка перетину / О. Юркова // Архіви України. — 2009. — №5(265). — С. 220—228.

А. В. Ставицька

КИЕВСКИЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ КАК УЧЕБНО-НАУЧНАЯ
КОРПОРАЦИЯ

В статье раскрывается становление и развитие Киевского археологического института как учебно-научной корпорации. Утверждается, что КАИ создавался для разработки вопросов археологии, археографии, специальных исторических дисциплин и библиотековедения. Охарактеризованы основные периоды деятельности КАИ, личный состав, нагрудные знаки, учебные планы отделений института (археологического, археографического, истории искусств, этнографического). В различные периоды деятельности института его возглавляли М.В. Довнар-Запольский, Н.П. Гуля, С.И. Маслов, Ф.И. Шмит. Невзирая на постоянные

перерозподеления, финансовый кризис, смену руководства, вызванными политическими и культурными процессами данного периода, КАИ был первым центром археологического образования в Украине.

A. Stavytska

ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE
OF KIEV AS AN EDUCATIONAL AND
SCIENTIFIC CORPORATION

The article deals with the establishment and development of the Kiev Archaeological Institute as an educational and scientific corporation. It shows that KAI was created to develop the issues on archeology, archeography, special historical disciplines and library. The paper describes the main periods of KAI, personnel, badges, curriculum departments of the Institute (archaeological, archaeographic, art history, ethnography). The institute was headed by M.V. Dovnar-Zapolski, N.P. Gulya, S.I. Maslov, F.I. Schmitt in different times. Despite the constant reassignment, financial crisis, a change of leadership caused by the political and cultural processes in this period, KAI was the first archaeological center of education in Ukraine.